

Зоран Лакић

„ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ“ И НАУЧНА КРИТИКА

Евидентно је повећано интересовање за обликовање историјске прошлости. Из године у годину повећава се продукција историографских издања: научних студија, зборника радова и докумената, мемоара и мемоарских списа и најразноврснијих публицистичких радова. У њима се историја посматра не само као свједок прошлих времена већ и као учитељица живота. А то значи да се њен задатак не своди на тумачење прошлости, већ се од ње тражи да доприноси бољем разумијевању садашњих друштвених процеса – а често – и да буде основа за пројектовање будућности.

Историјска наука у Црној Гори има дубље коријене од свих других наука. „Историјски записи“ су први научни часопис у послеријатном развоју црногорске науке. Историја је најразвијенија у породици друштвених наука; вјероватно је на првом мјесту и када су у питању све остале науке у Црној Гори.

О развоју историографије говоре и ови подаци: у послеријатном периоду историјска прошлост је третирана у Црној Гори – на преко 120.000 страна, објављено је 360 посебних издања од преко 80.000 страна. У „Историјским записима“ објављено је преко 1.600 радова – укупно преко 22.000 страна.¹ Највећи дио ове продукције односи се на политичку историју, гдје су остварени и највећи научни резултати.

Научна критика је већ одавно најслабија тачка наше историографије. Полазећи од њеног значаја и улоге у развоју историографије, многи часописи су јој поклонили изузетну пажњу. Научна критика се најчешће јавља као брана од слабих историографских издања, тиме што обавезује ауторе на темељан прилаз свом раду, а издаваче – да обезбиједи стручну

---

¹ Историјски записи, бр. 3–4/ 1985, стр. 139/140.

потврду вриједности понуђеног дјела. На тај начин се јавност штити од импровизација и сензационализма – а наука добија сигурнији садржај нових научних открића.

У том контексту читамо и тумачимо уводне напомене редакције уз први број „Историјских записа“ који су поново покренути 1948. године: „Црногорска историографија још није научно обрађена, а и то што је до сада писано – о појединим њеним догађајима – пуно је фалсификата, нетачности и врло често – злонамјерних извртања историјских чињеница. **Наша је дужност да све то истражимо**“.

Био је то позив да се кроз научну расправу долази до објективне научне истине. Не ради се само о истраживању непознатог, већ и о истински научном марксистичком освјетљавању и интерпретирању иначе познатих чињеница које је грађанска историографија, понекад чак и тенденциозно – приказивала у нетачном и ненаучном свјетлу.

Отежавајућу околност, у овом смислу, представљало је стање научног кадра у Црној Гори, које је било занемарујуће. Овај се недостатак, међутим, надомјешћује политиком окупљања оних кадрова који су стварали у развијенијим научним центрима. Оно је имало стваралачки карактер, а ослањало се на чињеницу да теме из прошлости Црне Горе заокупљају пажњу и интересовање и научних радника из осталих крајева земље, управо зато што нијесу локалне и парцијалне.

Повољнији дани за научни кадар наступили су отварањем процеса институционализације научног рада у Црној Гори. При томе мислимо прво на оснивање Историјског института Црне Горе и Катедре за историју на високошколским установама, а затим на оснивање Универзитета „Вељко Влаховић“ и Црногорске академије наука и умјетности. Данас у Црној Гори живи и ствара око 20 доктора историјских наука, а још десетак историчара са овим научним звањем ради изван Црне Горе. То је потенцијал који је давао сталне импулсе развоју научне критике.

Зачетке научне критике и критичке мисли у „Историјским записима“ вежмо за одговарајуће рубрике у њима, у којима се његовала таква мисао. То су, од самог почетка, рубрике Приказа и Дискусија, затим Poleмика и расправа, да би временом комплетан часопис са свим својим рубрикама – био отворен за научну полемику, која чини основу научне критике. Већ у другом двоброју (3–4/1948) наилазимо на опширан приказ књиге Јагоша Јовановића **Стварање црногорске државе и развој црногорске националности** (Цетиње 1948), који је написао Нико С. Мартиновић. Приказ је најављен у наставцима – иако су „Историјски записи“ излазили двомјесечно. И овај детаљ говори о знатнијељи са којом је сачеткана ова књига, која је покренула два крупна питања из историјске прошлости црногорског народа: питање државности и питање националности. Била је, дакле, снажан повод за полемику која је вођена – истина, ми-

мо „Историјских записа“, премда ће се и на страницама Часописа касније и за дужи период водити расправа и о овим питањима.

У броју 3–4/1949 Андрија Лаиновић пише осврт на једну стару књигу о Црногорцима. Рубрика Прикази заживјела је 1950. године, када у броју 7–12 сријећемо опширнији приказ књиге др Пера Шоћа **Оглед библиографије о Црној Гори на страним језицима**, из пера Душана П. Берића. Приказивач даје „примједбе, исправке и допуне“, уз ограду да „нам уважени писац не замјери“ због тога.² Ованке ограде биће права ријеткост у каснијим полемикама.

Од тада па закључно са 1986. годином у оквиру ове рубрике „Историјски записи“ су доносили критичке осврте на новија историографска издања најразноврсније тематике. Од само једног приказа у 1950. години, ова рубрика из године у годину доноси све већи број текстова. Највише их је у 1976. години – укупно 49. Истина, било је и годишта која су прошла без иједног критичког осврта. То се дешавало када су „Историјски записи“ били окренути обиљежавању неких јубилеја, као 1953, 1971. и 1984. године. Ипак се може рећи да се не види једна континуирана политика овога часописа у развијању и његовању научне критике. Напротив, примјетне су необјашњиве осцилације у овом смислу. Тек од 1972. године може се говорити о континуираној политици његовања критичке ријечи и преко ове рубрике. То се може закључити и из сљедећег податка: с изузетком 1982. године, од тада па до данас појављивало се у просјеку по 23–24 приказа годишње. Укупно је објављено око 500 приказа и краћих осврта на историографска издања.

Сумаран увид у ове текстове открива да су предмет највеће пажње биле књиге из историје Црне Горе, премда има и оних који су освјетљавали поједина питања из историје других југословенских народа. Писано је и о књигама страних аутора – Француза, Руса, Чеха, Пољана, Италијана и др. Највише је заступљен НОР и револуција, затим период историје тзв. старе Црне Горе до уједињења 1918. године и, најзад, период Краљевине Југославије 1918–1941. године. Изражено у процентима, ти односи се овано исназују: 60%, 20% и 10%, а 10% на остале периоде и теме. Као приказивачи појављују се историчари из састава Редакције „Историјских записа“ и из круга њихових сарадника. Било је, међутим, и историчара из осталих крајева земље, као и из иностранства.

Прикази нијесу били једина рубрика за полемичке текстове. Још озбиљније полемике и занимљивије расправе вођене су у рубрици Дискусије. Од 1958. године постоји заједничка рубрика **Прикази и дискусије**. Од 1970. године рубрика дискусије трансформише се у рубрику – **полемике**. Од 1981. на страницама „Историјских записа“ сријећемо нову рубрику – **Округли сто**, гдје Редакција по своме избору и опредјељењу утвр-

² ИЗ, бр. 7–12/1950, стр. 365.

ђује теме научне расправе. Ова рубрика стартује научним пројектом **Истраживање проблема интелигенције у Црној Гори између два рата**, чији је аутор др Перко Војиновић.³

Када је ријеч о Округлом столу, ваља рећи да је ова научна трибина заживјела више као облик рада Историјског института у Титограду, него као научна трибина „Историјских записа“. Штавише, „Историјски записи“ до сада нијесу донијели ни једну синтетизовану расправу са ове трибине, мада она врло успјешно ради већ 5–6 година. А то су, рецимо, радили ревија „Овдје“ и дневник „Побједа“ – оба из Титограда.

Пратећи на овај начин развој критичке мисли у „Историјским записима“, морамо поменути и рубрику Сјећања (учесника историјских догађаја), која је са полемичким искрицама стартовала 1978. године. Затим, још од раније, рубрику Прилози. У ствари, „Историјски записи“ са свим својим рубрикама постају отворени за научне расправе и полемике, нарочито од 1972. године, када ових текстова има два пута више него у периоду до 1972. године. Полемика је интензивнија, научно оправданија и, рекао бих, аргументованија. Полемичари су, по правилу, добро припремљени. Чак се и за полемину у рубрици Сјећања користи архивска и друга грађа.

Предмет расправе су, углавном, врло значајна питања историјске прошлости, али се полемисало и о настави историје у школама и о уџбеничној литератури. Регистровао сам преко 50 полемика које су, у назначеном периоду, вођене у „Историјским записима“. У прилогу сам припремио и приложио списак свих тема и полемичара. Из њега се запажа да је, по правилу, двоструко више полемичара. Другим ријечима, ријетки су случајеви да у полемину између двојице упадне и неко трећи. Покушаћу да назначим узроке томе: неки полемичари се јављају два или више пута у полемици о једном или више питања.

Најоштријег пера у првом периоду били су др Глигор Станојевић, др Славко Мијушковић, проф. Ристо Драгићевић и академик др Бранислав Ђурђевић. Овај посљедњи се јавља као полемичар и у другом периоду. Њему се придружују Саво Брковић, Батрић Јовановић, Бошко Ђуричковић.

Из ширег списка тема о којима се водила расправа издвојио сам следеће:

- Народна традиција као и историјски извор,
- Турска власт у Црној Гори у 16. и 17. вијеку и карактер аутономности Црне Горе,
- Љетопис попа Дукљанина,
- Поријекло црногорског народа – етногенеза,
- Положај и третман избјеглица са Косова 1941. г.,

³ ИЗ бр. 2/1981.

- Јулски устанак у Црној Гори 1941,
- Расформирање неких јединица Ловћенског НОП одреда,
- Тзв. лијеве грешке у Црној Гори,
- Сепаратизам и федерализам у контрареволуционарном покрету.

Евидентно је да су то изузетно значајна питања, како са становишта друштвене оправданости тако и са становишта научних потреба. Расвјетљавајући питања која се тичу непосредне теме расправе, полемичари су давали врло успјешне пресејке дотадашњих научних истраживања и о неким мањим, али за науку такође значајним питањима.

Посебан осврт заслужују расправе које су вођене чак и по десетак и више година на страницама „Историјских записа“.

1. Третман народне традиције као историјског извора

Ово глобално питање се конкретизује расправом о неким конкретним датумима и процесима из историје Црне Горе. Њега наговјештава Ристо Драгићевић текстом о **Боју на Царевом Лазу** објављеним у „Историјским записима“ бр. 5–6/1949. године. Годину дана касније Момчило В. Жеравчић текстом у „Историјским записима“ бр. 10–12/1950 **Једно спорно питање у нашој народној историји** актуелизира спорно питање како третирати народну традицију као историјски извор. При томе даје преглед ставова наших и страних историчара – почев од Илариона Руварца и Константина Јиречека, па преко ставова Станоја Станојевића, Васе Чубриловића и Бранислава Ђурђева – до ставова наших млађих историчара. У центру се налази питање комплетног положаја Црне Горе у односу према турској окупационој власти.

У каснијим годиштима „Историјских записа“ ова полемика се наставља преко питања каква су – истрага потурица у Црној Гори или бој на Царевом лазу. У броју 1–2/1955. полемишу Ристо Драгићевић и Глигор Станојевић. У ову полемику се 1956. године укључује и Славко Мијушковић текстом **Још једном о Царевом Лазу**. Упућује замјерке Глигору Станојевићу да игнорише аргументе из новије документације до које је Мијушковић дошао и закључује да ови документи враћају „вјеру у домаће, већ наведене, писане изворе, у народно предање и у народну пјесму, која са много појединости и реализма говори о бици на Царевом Лазу“. 4

Године 1959. ово спорно питање још једном побуђује велику научну полемику. Повод је књига дра Бранислава Ђурђева **Турска власт у Црној Гори у 16. и 17. вијену**, објављена у Сарајеву 1953. г. У „Историјским записима“ бр. 2/1959. Бранислав Недељковић замјера Б. Ђурђевићу што је у своме раду занемарио анализу друштвеног уређења Црне Горе,

4 ИЗ, стр. 367/1956.

начина привређивања племена и друштвену структуру Црне Горе. Зато је, закључује Б. Недељковић, Б. Ђурђев морао прибјећи оцјенама и ријечима о феудалној аутономији, широј аутономији или феудалним елементима статуса и аутономије Црне Горе у односу на турску власт у XVI и XVII вијеку. Критичар закључује да овај проблем, који је науци оставио још Јован Томић, „у цјелини стоји и даље неријешен пред будућим историчарима“. ⁵ Ријеч је, заправо, о томе како тумачити архивски податак „да становништво Црне Горе долази до неких права и повластица, које српско становништво у суседним покрајинама турским – није имало у тој мјери“. ⁶

У истом броју „Историјских записа“ (бр. 2/1959) Богољуб Петковић се укључује у прелиминарним текстом **Прилог проучавању турске власти у Црној Гори у XVII вијеку**.

Одговарајући на такве и сличне примједбе, Бранислав Ђурђев у броју 3–4/59. проширује предмет научне расправе на сљедећа питања:

- Извори за историју Црне Горе у XVI и XVII вијеку,
- Фазе у развоју аутономије Црне Горе под турском влашћу,
- Друштвена структура и карактер аутономије Црне Горе у XVI и XVII вијеку.

У истом броју „Историјских записа“ (3–4/1959) Глигор Станојевић се пита да ли се ставовима Богољуба Петковића не подгријавају „стара романтичарска схватања о историји Црне Горе“.

Сљедеће, 1960. године (бр. 2/1960.) поново се јавља Богољуб Петковић са текстом **Народна традиција није романтизам**, чиме се поново актуелизују контраверзна питања покренута још 1950. године. Б. Петковић је категоричан у оцјени да управо критички извори потврђују вјеродостојност називања народне традиције.

Повратак старом питању наговјештава и текст Риста Драгићевића **О боју на Царевом Лазу**. ⁷ Ова полемика улази у завршну фазу 1968. и 1969. године текстовима Глигора Станојевића и Николе Вукчевића, поводом књиге овог посљедњег – **Питање боја на Царевом Лазу**. Занимљиво је гледање др Николе Вукчевића, који, за чудо, „не сматра да је полемика најсрећнија форма за рјешавање спорних питања“. ⁸

Полемика о наведеним питањима трајала је, дакле, пуних 20 година! У њој су учествовали историчари више генерација, консултујући сазнања и оних из претходних генерација. Увјерени смо да је ова научна расправа допринијела да се дође до објективне научне истине о покренутих питањима, која су као таква скинута са дневног рада наше историографије, макар за један дужи временски период.

⁵ ИЗ бр. 2/1959, стр. 546.

⁶ ИЗ бр. 2/1959, стр. 510.

⁷ ИЗ, бр. 2/1960.

⁸ ИЗ, бр. 1/1969.

2. Поријекло или етногенеза црногорског народа

Једно од најзначајнијих питања наше прошлости, које је изазвало живу полемику, било је питање постанка црногорског народа и његове етногенезе. Полемика је најављена у броју 3. ИЗ/1979. године опширним текстом академика Бранислава Ђурђева (стр. 103–145), који полемише са Шпиром Кулишићем и његовим такође обимним радом **О потреби дијалектичног проучавања нашег родовског система**, објављеним у „Пракси“ (Титоград бр. 6/1978, стр. 32–52). Кулишић је подвргао оштрој критици гледање Ђурђева о настанку црногорских, брдских и херцеговачких племена, замјерајући му да је направио „апстрактну схематску конструкцију“, која „не води рачуна ни о битним елементима који сачињавају једно друштво, а још мање о конкретним односима и формацијама у развитку динарског родовског друштва“.

Оспоравајући ову оцјену детаљном анализом, изложеном на око 40 страна, академик Б. Ђурђев закључује:

„Не велим да је све ријешено мојим прилозима, да ништа нема за дискусију“, али оно што је навео Ш. Кулишић „то може казати само неко ко збиља не води рачуна о ономе што говори . . . Његово истицање братственог карактера у нашем родовском систему у прошлости – није без свога оправдања, камо среће да се на томе питању ограничио и да га је разрадио, не правећи од тога момента у развитку нашег родовског система – **кључ који отвара** све историјске браве у проблему настанка наших динарских племена“.

О томе „кључу“ било је ријечи и годину дана касније. У броју 2/ИЗ 1980. године, текстом **О настанку црногорског народа** (стр. 111–123) академик Б. Ђурђев је подвргао оштрој критици ставове Шп. Кулишића изложене у његовој књизи **О етногенези Црногораца**, коју је објавила „Побједа“ (Титоград 1980. г. стр. 100), оцјењујући је као малу књигу по обиму (100 стр.) и још мању по садржају, „али веома лијепо графички опремљену“. Након ишчитавања ове књиге Б. Ђурђев остаје у недоумици – „шта је писац хтио да каже и докаже“. „Истина“ – наставља Б. Ђурђев – „у тој књизи се јасно тврди да Црногорци нису Срби, да то никада нису ни били“, што, како каже, „није здрав разум“ (121).

Цитирајући још један битан став из овог полемичког текста академика Б. Ђурђева:

„Да су Црногорци у нашој југословенској заједници посебан народ, посебна југословенска нација, да Црна Гора има у југословенској заједници својих посебних интереса, који се уклапају у југословенску заједницу народа и народности – ту нема спора у озбиљној науци. Да та посебност Црногораца није од јуче, да има своје дубље историјске коријене, да је нијесу на силу створили комунисти, како то тврде неки од нас – јасно омеђени људи – то је, такође, јасно“ (111).

Позивајући се на Марксове ставове о пријелазу „из племенског уређења у државу, из локалности у нацију“ и на Енгелсову мисао да је „Европски средњи вијек, ако ништа друго – дао модерне европске нације“ (112), академик Б. Ђурђевић подсјећа да је одавно доказао да је стара Црна Гора „једина наша земља под турском влашћу у којој се у 16. и 17. вијеку развила етнархија“ (112).

Б. Ђурђевић, најзад, замјера Ш. Кулишићу што „не опредјељује црногорски народ историјски. Он говори о етногенези Црногораца, а да ни једном једином ријечју не каже – откуд исходи име народа, нити како то име у току историје – обухвата територије и етничке елементе, који су ушли у садашњи црногорски народ. То се у нашој историјској науци добро зна“ (112), итд. итд.

Као што је познато, ова полемика се преселила касније у Марксистички центар ЦК СК Црне Горе, који је 19. 06. 1981. године организовао широку расправу о спорној књизи Ш. Кулишића, у којој је учествовао и академик Бр. Ђурђевић. Све дискусије са ове расправе објављене су у „Пракси“ (Титоград бр. 4/1981).

У „Историјским записима“ бр. 1/1981. године Б. Ђурђевић се још једном јавља за ријеч о истом питању. У тексту **Поново о постанку црногорског народа** (стр. 137–158) он расправу закључује питањем – „да ли су неки диспутанти оно проблема етногенезе Црногораца – свјесни да њихова једнострана културолошка позиција има коријене у схватању развојка народног духа – онако како су то схватили **рани романтичари**“ (157).

„Историјским записима“, дакле, припада част и заслуга што се на његовим страницама зачела и пуне три године водила научна расправа, која је у једном тренутку пробудила најшири интерес југословенске јавности – научне и политичке.

3. Питања из историје НОР-а и револуције

Из старије историје Црне Горе издвојио сам и занимљиву полемику о Љетопису попа Дукљанина. Њени актери су академик Бранимир Гушић и др Славко Мијушковић. Вријеме ми не дозвољава да шире експлицирам неке детаље из ове полемике, која је зачета 1970. године.⁹

Не мање занимљива полемика вођена је и о неким питањима из нама ближе прошлости, посебно из периода радничког револуционарног покрета, НОР-а и револуције. Њени резултати представљају научни допринос југословенској историографији.

⁹ ИЗ, бр. 1–3/1970.

Основни комплекс спорних питања везан је за прву ратну годину историјског процеса који се одвијао у вријеме 1941–1945. године. Конкретније речено, то су питања везана за **устанички јул 1941.** године и тзв „лијеве грешке“ на прелазу 1941/1942. године. Посебност ове полемике огледа се у чињеници да се за њу максимално користе и лична сјећања. Чак имају и примат над оскудном документацијом.

Из комплекса питања везаних за јулски устанак у Црној Гори апострофирано је питање одржавања историјске сједнице ПК КПЈ у Стијени Пиперској на којој је донесена одлука о устанку у Црној Гори, затим питање оцјене познатих директива партијског руководства и, најзад, питање третмана избјеглица са Косова и Метохије у вријеме окупације 1941. године.

Расправа је најављена текстом Сава Брковића **Састанак ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак у Стијени Пиперској одржан је 8. јула 1941. године**, који је објављен у „Историјским записима“ бр. 1/1961. године. Брковић се и 1966. године оглашава у вези са тим (бр. 3). Дискусија о томе да ли је ова историјска сједница одржана 8. или 10. јула 1941. године пренијела се из „Историјских записа“ у „Побједу“ и са прекидима безмало траје до наших дана. Двадесет година касније „Историјски записи“ 1981, опет у првом броју, доносе нови текст о овом питању, чији је аутор Бошко Ђуричковић. Након анализе свих релевантних чинилаца и консултације извора и литературе, Б. Ђуричковић оспорава тврдњу С. Брковића да је овај састанак одржан 8. јула 1941. године и приклања се тврдњи Батрића Јовановића – да је то било ипак 10. јула 1941. године, како, уосталом, и пише у једном документу из децембра 1941. године.

Истанкимо још и то да је на ову тему припремљен посебан елаборат за потребе Комисије за историју ЦК СК Црне Горе, чији је аутор писац ових редова. Након потпуног прегледа свих до тада написаних текстова и уз консултацију неких нових извора, какав је Дневник М. Ђиласа, на примјер, закључио сам да је највјероватније да је овај састанак одржан ипак 8. јула 1941. године.

И ова дискусија траје 30 година. Али за разлику од оне вођене исто толико времена о турској власти у Црној Гори у 16. и 17. вијеку, која је коначно научно ријешила то питање, овдје се практично остало на почетку расправе из 1961. године. Различит распоред истог квантума чињеница у испуњавању тзв. спорних мјеста није помогао полемичарима да са новим објашњењима пруже и више сазнања о овом историјском догађају.

Из овога контекста апострофирамо и питање оцјене фронталних борби у јулском устанку 1941. године. На ту тему полемишу 1962. године, у броју 3–4, Љубо Анђелић и Батрић Јовановић. Повод расправе је чланак Љ. Анђелића **Тринаестојулски устанак** објављен у ИЗ број 2/1981. године.

У истом тексту, исти полемичари расправљају о значају и посљедицама тзв. прве и друге директиве ПК КПЈ и делегата ЦК КПЈ на развој прилика у Црној Гори. И ово је питање било предмет критичког понирања истраживача који су се бавили овом тематиком. Године 1980. у броју 1 „Историјски записи“ доносе полемички текст Бошка Ђуричковића, који оспорава тврдњу да су постојале двије директиве ЦК КПЈ – она од 4. јула и друга, која је, наводно, усвојена неколико дана касније. Ђуричковић закључује: „Дубоко сам убијеђен да одлука и директива о устанку од 4. јула није мијењана никаквом накнадном директивом послје пар дана“ (стр. 111).

Из овог контекста помињемо и полемичке искре између дра Спасоја Ђаковића и академика Бранка Павићевића у „Историјским записима“ бр. 3–4/1971. и бр. 1–2/1972. године. Ријеч је о третману бројних избјеглица са Косова и Метохије, које су добјегле у Црну Гору испред окупаторско-квислиншког терора са овог подручја. Питање је да ли су оне олакшавале или отежавале размах народноослободилачке борбе – с обзиром на њихово политичко понашање и идејни став. Занимљиво је истаћи да косовска историографија налази разлоге за кашњење организованог устанка и слабијег интензитета оружаних акција – у присилном исељавању српског и црногорског живља у којем је био велики број искусних кадрова – чланова и симпатизера КПЈ. Све то говори да је и ово дио ширег питања и да се оно не може објективно сагледати посматрањем само на ужем простору Црне Горе или Косова и Метохије.

Поменимо и полемичан текст М. Станишића у ИЗ бр. 4/1978. године који оспорава постојање федералистичког покрета 1941–45. године у крилу контрареволуције, тврдећи да је ријеч о драстичном сепаратизму, који је бивше федералисте и одвео у националну издају.

Полемичке искрице у „Историјским записима“ присутне су и о питању тзв. лијевих грешака. Њих је најавио Саво Брковић у броју 3/1968. године критичким текстом у коме се анализира улога Милована Ђиласа у устаничкој Црној Гори 1941. године и оспорава оцјена да је у априлу 1942. године био смијеђен Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. Анализа и оцјена тзв. лијевих грешака у Црној Гори и Херцеговини 1941/42. године биле су предмет интересовања и већег броја историчара Црне Горе и Југославије, од којих су неки присутни и овдје.

У ИЗ бр. 3–4/1983. године објављен је полемички текст Пунише Перовића под насловом **О „лијевим грешнама“ у Херцеговини (183–193)**. Критици су изложени „неки историчари“ који се „некритички ослањају на писане документе“. П. Перовић каже да у освјетљавању овога питања „треба више користити исказе учесника рата“ (193) и закључује:

„Немају, дакле, права они који покушавају да негирају или минимизирају постојање озбиљних љевичарских грешака и политичких промашаја

у једној фази нашега НОР-а . . . Додао бих да су лијеве грешке само пропратна, мање значајна појава наше плодноносне НОБ-е.

О томе не воде рачуна неки посленици наше историографије, нарочито они идејно несигурни, који те грешке преувеличавају, нашироко распредају о њима – али не са циљем да им дају прво мјесто у историји, него да баце сјенку на нашу револуцију и њене токове“.

Полемика о тзв. „лијевим грешкама“ са страница „Историјских записа“ трансформише се у расправу која је вођена у Комисији за историју ЦК СК Црне Горе уз учешће најбољих познавалаца ове тематике. За ту пригоду је припремљен истоимени елаборат чији је аутор Батрић Јовановић. Пошто је ова расправа била у функцији припремања Историје СКУ, вјерујемо да је допринијела да се ово питање сагледа у наведеној књизи, на следећи начин:

„Пропагирајући одлагање оружане борбе за повољније услове, нудећи народу гаранцију мира и безбједности и позивајући се на подршку савезничких сила, четничке и сепаратистичке вође вешто су користиле и тзв. леве грешке у пракси покрајинске организације КПЈ. Разматрајући ситуацију у Црној Гори на седници 6. априла 1942. ЦК КПЈ је констатовоа да су уједињени колаборационисти успели да окупе један део народа и бораца и да их наведу у борбу против НОП-а, да су томе знатно допринеле слабости покрајинске партијске организације и, особито, неправилности у спровођењу линије КПЈ које су се огледале у оријентацији на грађански рат, у убијању појединаца као политичких противника, односно издајника – иако њихова издајничка активност није била доказана, да је био запостављен рад и улога Партије, што је непријатељу омогућило да слободно делује. Стога је ЦК КПЈ сматрао – да у преодолевању, кризе покрета у Црној Гори – треба поћи од сређивања стања у покрајинској организацији КПЈ, те је донео одлуку о смењивању дотадашњег и именовању новог састава Покрајинског комитета, у који су ушли: Радоје Дакић, Јагош Ускоковић, Вељко Мићуновић, Блажо Јовановић, Ђоко Вујошевић и Велимир Кнежевић. У томе духу је ЦК КПЈ упутио и Отворено писмо чланству Партије у Црној Гори.

Касније, на седници ЦК КПЈ 19. јуна 1942. године, ЦК КПЈ је проширио политичку одговорност за насталу ситуацију у Црној Гори на своје делегате Милована Ђиласа и Ивана Милутиновића 'због тога што нису успели да обезбеде спровођење правилне политичке линије Партије'.“¹⁰

4. Квалитет научне полемике

У закључку желим да истакнем да сам евидентирао све полемике вођене у ИЗ од 1948. до 1986. године, да сам апострофирао оне које су по мојој оцјени привукле највише пажње и представљале значајан научни

¹⁰ „Историја СКУ“, Београд 1989. стр. 225/26.

допринос. Настојао сам да се и сам дефинишем о спорним питањима – у мјери колико сам са становишта струке то могао учинити.

У оцјени укупног доприноса ИЗ развоју научне критике у овом периоду, ваља имати у виду још и питања стила и језина, начина на који је зачињана, како је вођена и завршавана научна полемика. Ратник и генерал Блажо Јанковић у „Историјским записима“ бр. 3/1978, поводом критичких оцјена на његову књигу **Четврта пролетерска црногорска бригада**, пише: „Није искључено да ће и након ових исправки – остати пропусти“. ¹¹ Већ смо истакли да 1950. године Душан П. Берић страхује да „нам уважени писац не замјери“ на изреченим критичким примједбама.

Овакав начин у научној расправи, на жалост, био је веома риједак. Од 1956. године полемика добија много оштрији тон, што се може видјети и из наслова полемичких текстова: О методу једног критичара, ¹² О методу једног научника ¹³. Године 1957. полемика је добила судски епилог, о чему сазнајемо у „Историјским записима“ бр. 1–2/1957. На жалост, овакав епилог неће имати само једна полемика вођена у „Историјским записима“. Зато није чудо што у „Историјским записима“ сријећемо и овакав текст: „(Нисам) расположен ни за какву дискусију о овом питању са Г. Ст. – док са ове позиције дискутује“. ¹⁴ Замјера се неким полемичарима што полемину не воде тамо гдје је почела већ је преносе у друге часописе. С тим у вези уредник „Историјских записа“ пише 1956. године: „Ми желимо да се у овом часопису убојеђујемо у правилност својих погледа, схватања и закључака, а не да се заједљиво надмудрујемо из двију редакција јер то не води ничему“. ¹⁵

Полемика бива, међутим, све оштрија и нетолерантнија. Оцјене супротне стране се квалификују као „нетачне, неисправне и необјективне“. ¹⁶ Или пак још оштрије: „То може казати само неко ко збиља не води рачуна о ономе што говори“. ¹⁷ Биљежимо и податак да се супротстављено мишљење квалификује као да полемичар „нема здрав разум“. ¹⁸ Посебно оштра полемика се води о питањима из најновије историјске прошлости. Нетолерантност прераста у етикетирање и политичке инсинуације. Тако наилазимо на оцјене да неки пишу са циљем „да баце сјену на на-

¹¹ ИЗ, бр. 3/1978, стр. 185.

¹² ИЗ, бр. 1/1956.

¹³ ИЗ, бр. 1–2/1955.

¹⁴ ИЗ, бр. 1–2/1958, стр. 44.

¹⁵ ИЗ, бр. 1956, стр. 348. Ријеч је о „Историјском гласнику“, Београд, бр. 4/1954. и бр. 1/1956.

¹⁶ ИЗ, бр. 1–2/1972, стр. 268.

¹⁷ ИЗ, бр. 3/1979, стр. 144.

¹⁸ ИЗ, бр. 2/1981, стр. 121.

шу револуцију и њене токове“.¹⁹ Затим, квалификације да су неки радови „многаo ближи псеудо-политичким него историографским студијама“.²⁰

Излажући овај кратак осврт на стил и језик полемичара, не желимо да улазимо у оправданост примједаба и спорова, већ само да укажемо на начин на који су неслагања саопштавана. Полемичари су у расправу уносили луцидност, жестину и темперамент, али понекад и недозвољену грубост. Евидентно је да се губила толерантност, да су на удару били више аутори него њихови ставови. Можда је и то био разлог што је укупни допринос полемике вођене у „Историјским записима“ развоју научне критике био скромнији од могућег и очекиваног. И више од тога – што такав критичко-полемички приступ није подстицао научну критику. Напротив, био је сметња и кочница њеном развоју. Вјероватно и због тога „Историјски записи“ су остали мимо неких расправа које су вођене – исто тако о врло сложеним и суптилним питањима наше прошлости – на страницама других листова и часописа. Поменућемо само неке од њих: „Овдје“, „Побједа“, „Омладински покрет“, „Политика“ итд. Па, ипак, и као таква она је отворила неке историографске дилеме, скренула пажњу на њих и помогла да се нека покренута питања сасвим научно разјасне.

У протеклих 40-так година научна критика у Црној Гори је узнатредовала и захваљујући уређивачкој политици коју су водили „Историјски записи“. Предмет расправе је била цјелокупна историја Црне Горе, суштинска питања њене и историјске прошлости, тематски врло суптилна и слојевита. Није се избјегавала расправа о тзв. врућим и табу темама. Напротив, расправљало се о контраверзним темама као што су карактер турске власти у Црној Гори у 16. и 17. вијеку и степен аутономности Црне Горе, етногенеза Црногораца, питање уједињења Црне Горе и Србије 1918. године, о тзв. лијевим грешкама итд. Чак су и поједине свеске ИЗ биле посвећене конкретним темама.

Било је, наравно, полемика које су имале тренутну, а самим тим и пролазну вриједност. Али много је више било оних од трајније научне вриједности. Много је зависило и од полемичара, који су се по правилу користили допунским истраживањима. Чак је овај поступак примјењиван и онда када се полемика водила на основу сјећања учесника догађаја. У истом смислу запажамо настојање редакције да се из неких других часописа преноси или настави научна полемика на страницама „Историјских записа“.

Управо зато се и долазило до драгоцених научних истина, које, наравно, нијесу коначне. Оне то нијесу ни у оним случајевима када су резултати научне критике и полемике улазили у капитална историографска издања. Из простог разлога што нема научних истина које су коначне и једном заувјек дате.

¹⁹ ИЗ, бр. 3–4/1983.

²⁰ ИЗ, бр. /1986.

Остаје, међутим, да се изучи зашто су неке научне расправе о сложеним питањима прошлости Црне Горе ишле мимо „Историјских записа“. Затим, да ли је било случајева да се одбијају полемички текстови или да се ускраћују одговори.

Друго је опет питање начина на који је, понекад, научна дебата вођена. Мислим на случајеве нетолеранције и увреда, етикетирања и дисквалификације, што је одбојно дјеловало на развој научне критике. Вјероватно је да ту треба тражити разлоге што се научна расправа водила најчешће између двојице опонената и што су неке од њих добијале свој епилог чак и на редовном суду. То су оне слабости које нијесу увијек отклањање, и поред настојања уређивачких тијела.

Развијајући и његујући критичку мисао, „Историјски записи“ су успјешно презентирали историографска остварења југословенске, па и свјетске науке. На тај начин се јављају као значајан фактор међурепубличке, па и међународне научне сарадње. Такође су дали допринос популаризацији историјске науке, а самим тим и рационализацији историјске свијести. Посебно апострофирамо допринос развоју научних кадрова. Многи млади чланови редакције „Историјских записа“, сарадници и они са стране, почињали су своју научну каријеру и школовали своју критичку мисао управо кроз рад и полемику у овом часопису. У њему је долазило до научних контаката и сарадње између младих и оних искусних кадрова, професионалних историчара и даровитих аматера што је било од користи и једним и другим. Полемички дух једних и искуство других били су драгоцјен поук и науч.

У закључној ојцени желим да истакнем да су „Историјски записи“ водили рачуна о свим наведеним елементима на којима је почивала и почива научна критика у једном научном часопису. Иницирали су многе научне расправе и показали смисао да их прихвате и онда када су се оне зачињале код других часописа. Са становишта дијалектике „вјечитог“ и тренутног, трајног и пролазног – преимућство су увијек имале праве научне вриједности. Мања одступања су била израз шире друштвене климе, а не измијењеног односа према научној критици.